

**ВІДГУК МИКОЛИ ДАШКЕВИЧА НА “НАРИСИ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ” М. ПЕТРОВА:
ПРОБЛЕМА ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ КОНТАКТІВ**

У статті аналізується відгук М. Дашкевича на “Нариси історії української літератури ХІХ століття” М. Петрова (1888), який переріс межі рецензії і здобув статус окремого дослідження. Розглядається позиція М. Дашкевича: на противагу тези М. Петрова, який надмірно узалежнював розвиток української літератури від російської та польської, він доводив її самостійність і пов’язаність з основними західноєвропейськими течіями ХІХ ст. і власними неперервними традиціями.

Ключові слова: історія літератури, народність, періодизація, польсько-українська школа, вплив, аналогія.

Halyna Aleksandrova. Mykola Dashkevych's review of "Essays on the History of Ukrainian Literature of the 19th century" by M. Petrov: The problem of inner and outer contacts

The article analyses Mykola Dashkevych's review of "Essays on the History of Ukrainian Literature of the 19th century" (1888) by M. Petrov which outgrew the boundaries of review genre and developed into a scientific research in its own right. As opposed to M. Petrov's concept of Ukrainian literary development subordinate to that of Russian and Polish literatures, Dashkevych stands up for the independence of Ukrainian literature which, to his mind, was guided rather by tendencies of West-European culture as well as by its own enduring traditions.

Key words: history of literature, folk origins, periodisation, Polish-Ukrainian school, influence, analogy.

Потреба самоідентифікації, ствердження своїх коренів, колоніальне становище України протягом усього ХІХ ст. витворювали ситуацію, в якій література й наука про неї виконували основні націєтворчі функції; тому аналіз художніх творів поєднувався в літературознавчих працях з оглядом широкого кола явищ не тільки літературного, а й культурного та політичного життя. Незважаючи на офіційну заборону української мови, затверджену 1876 р. Емським указом, 1884 р. з'явилися “Нариси історії української літератури ХІХ століття” (російською мовою) Миколи Петрова. Ця перша спроба системно оглянути нове українське письменство та подати літературні портрети 39 авторів мала незвичайний резонанс. Лише за перший рік у пресі з'явилось 11 відгуків на неї, зокрема В. Антоновича, В. Горленка, Костя Одовця (О. Кониського) та ін. [див.: 1]. Та найдокладнішою стала рецензія М. Дашкевича (1888), написана на замовлення Санкт-Петербурзької Імператорської академії наук, яка висунула працю М. Петрова на здобуття Уваровської премії. Сталася подія, певною мірою унікальна в літературознавстві: премію поділили між пошукувачем і рецензентом, а відгук і за обсягом, і за змістом значно переріс традиційні межі жанру й одразу набув статусу самостійного дослідження. Власне, в українському літературознавстві ім'я М. Дашкевича асоціюється насамперед із цим “Відгуком на “Нариси історії української літератури ХІХ століття” (російською мовою) Миколи Петрова. Узагалі ж М. Дашкевич (1852–1908) був людиною різнобічних інтересів, обдаровань, автором наукових праць з історії, фольклору, західноєвропейської, російської та української літератур. Кількісно бібліографія його літературознавчих праць порівняно невелика (близько 60 позицій), але за проблематикою, теоретичною базою, гнучким використанням наукового апарату вона майже не має собі рівних. Із 1873 р. працював викладачем, доцентом, згодом ординарним та екстраординарним професором університету Св. Володимира. 1902 р. його було обрано членом-кореспондентом, а 1907 р. – дійсним членом Імператорської академії наук. Він належав до тих постатей, які ще за життя здобули визнання, мали авторитет у наукових колах. 1906 р. з'явився збірник праць учнів і послідовників

М. Дашкевича “Eranos”, присвячений 30-річчю його наукової діяльності; після смерті вченого було видано збірник “Памяти почетного члена Исторического общества Нестора-летописца заслуженного ординарного профессора и академика Николая Павловича Дашкевича” (К., 1908).

Становлення М. Дашкевича як науковця відбувалося під впливом традицій порівняльного літературознавства Західної Європи та Росії. Він розпочав свою діяльність у 70-х роках XIX ст. – періоді розквіту культурно-історичної школи на основі філософського позитивізму. На той час в Україні почали застосовувати порівняльний метод, що теоретично сформувався в західноєвропейській науці, але як прийом використовувався здавна й в інших. У вступній університетській лекції “Поступовий розвиток науки історії літератур і сучасні її завдання” (1877, російською мовою) М. Дашкевич високо оцінив можливості порівняльно-історичного літературознавства, поставивши перед собою завданням вивчити зв’язки літератур, з’ясувати їхні національні відмінності й пояснити подібності, а також наголосив на тому, що “метод порівняльного вивчення чи широкого спостереження літературних фактів при попередньому вивченні одиничних літературних явищ найбільш придатний у нашій науці тому, що дає змогу відзначити риси схожості в розвитку літератур і так підійти до відкриття загальних законів, до розуміння суті літературних явищ” [8, 744]. У методології М. Дашкевича домінувало також прагнення об’єднати культурно-історичний та порівняльний методи літературознавства.

О. Котляревський, під впливом якого М. Дашкевич формувався як учений, свого часу закликав: для того, щоб написати історію письменства, “спершу очистити і зробити відомими матеріали, залишити рутину і всі побіжні, ворожі для науки висновки, навчитися ясно й безпосередньо висловлювати свої думки, тоді – за справу, за повну історію словесності, історію не лише за назвою, а й за глибокою відповідністю життєвим потребам сучасності, повнотою й цілісністю історичного знання, байдужою до всіляких вигадок і свавільних припущень” [11, 249]. Безпретензійне формулювання назви “Нариси...”, звісна річ, знімало з М. Петрова відповідальність щодо повноти історико-літературного курсу. Але ця книжка спонукала М. Дашкевича не лише вказати на її достоїнства і вади, а й піддати ревізії погляди вченого та докорінно переосмислити історію нової української літератури, що й дало змогу відгуку перерости в самостійну працю. Вона засвідчувала, як відповідально взявся рецензент виконувати завдання, як доскіпливо перечитував “Нариси...”, виробляючи й вивіряючи на них власні засади.

Він мав багато чого додати й заперечити. Усе це визначило структуру праці, її метод, забезпечило належний рівень наукової дискусії.

Хоча М. Петров акцентував на тому, що історичне вивчення української літератури показало б її справжнє походження й характер, однак історичний метод не став віссю його праці: тут переплелися елементи бібліографії, біографістики, суспільно-політичної історії, історії літературних напрямів, але над усім панувало звичайне переказування текстів, підкріплене численними цитатами. “Молотив, не зганявши і не віявши” [4, 288], – так іронічно відгукнувся про метод М. Петрова П. Куліш. Власне, М. Петров виконав тільки першу, емпіричну частину праці: зібрав та нагромадив факти. Натомість М. Дашкевич, відштовхуючись від його спостережень, зміщує “точку огляду”, що давало змогу побачити справжні масштаби та особливості літератури. Ішлося про зміну перспективи дослідження, про перестановку акцентів, про наголошування на тому, що автор органічно недооцінював. Кардинально переосмислюючи і, зрештою, руйнуючи концепцію М. Петрова, М. Дашкевич демонстрував не лише надзвичайну ерудицію (приміром, посилань у рецензії в кілька разів більше,

ніж у рецензованій праці), а й уміння концентрувати увагу на концептуально важливих моментах. Та й рівень науковості відгуку вищий, багатоплановіший, виклад модерніший, переконливіший, опонент дивився на проблеми ширше, ніж автор.

Відзначаючи основні позитивні риси праці (об'єктивність, ретельність, уважність до свого предмета) і безперечну заслугу автора, який першим узявся показати цілісну картину нової української літератури, М. Дашкевич водночас послідовно вказує й на вади: менші (сирий, необроблений, непропорційно розподілений матеріал, компілятивний характер книжки, аналіз творів без чітко визначеного плану, спрощеність у підході до непростих питань, брак чітких критеріїв у періодизації), більших (питання про генезу української літератури, співвідношення її з російською та міру її впливу на українську, не висвітлено літературний рух Галичини) і, нарешті, найбільшу ваду: на літературу, цілісний витвір народного духу, автор дивився "очима археолога й анатома" й головну увагу зосереджував переважно на елементах, привнесених іззовні. Тому рецензент заперечив загальну схему розвитку української літератури та її "рушійних сил" (цей термін використовував він чи не найчастіше).

М. Петров розпочав працю з найістотнішого питання – про походження української літератури та її рушійні сили, але, з'ясовуючи їх, приєднався до думки М. Драгоманова про основоположний російський вплив, що, на думку автора "Нарисів", визначив зміст і форму українського письменства. М. Дашкевич уважав це найвразливішим місцем концепції М. Петрова, бо ж якщо в літературі XVIII ст. зустрічалися й перехрещувалися два основних елементи – греко-слов'янський і латино-польський, то в XIX ст. перший замінився на російський, а польський вплив тривав; проте цей останній чинник автор, ледь означивши, залишив осторонь. Окрім того, нова українська література виявила значну самотність, художність та народність у змісті. Тому на противагу тезі про суттєвий вплив на неї російської й польської літератур потрібно було з'ясувати національне підґрунтя української літератури і вказати на загальноєвропейські течії, що відбилися в ній. А пристосування українського матеріалу тільки до течій російського письменства не давало авторові можливості визначити індивідуальні риси української літератури та особливості її періодів.

Слушно зауваживши, що книжка М. Петрова трактує історію письменства занадто механічно, мало звертає уваги на його органічний розвиток і однобічно простежує російські впливи, М. Дашкевич поставив завдання: висвітлити внутрішню еволюцію нової української літератури та схарактеризувати її провідні мотиви. Він розглянув літературні явища означеного періоду більш комплексно й перспективно. На першому плані в нього осмислення українського письменства як явища, що самостійно розвивається, з його власними органічними тенденціями. Це потребувало знання великого за обсягом історико-літературного матеріалу з погляду синхронії і діахронії його становлення й функціонування, осмислення впливу різноманітних (соціально-ідеологічних, національно-історичних і морально-психологічних) чинників на характер розвитку українського письменства.

Впливу російської літератури рецензент не заперечував, але не вважав його, як М. Петров, універсальним, не надавав йому ролі конструювального чинника. М. Дашкевич переконаний, що українська література, як і будь-яка інша, навряд чи виникла б завдяки стороннім впливам: очевидно, що середовище, у якому вона існує, має в собі творчий потенціал і здатне оригінально трансформувати інонаціональні елементи. Рецензент убачав оригінальність "у генезі, змісті і формах української літератури" [7, 85]. Цим він розвивав погляди своїх

попередників, адже ще О. Бодянський уважав, що своєрідність української літератури полягала в тому, що вона розпочалася органічно, “розробкою багатих, своєземних самородних рудників національних” [3, 4]. Зокрема, М. Костомаров зазначав, що у творах української літератури видно “не якесь наслідування чужого, не іноземні чужі ідеї, одягнені в спотворену форму... не думки, всім відомі, виражені образами, всім відомими, а справжнє зображення свого, рідного, з усім відбиттям національного характеру” [10, 286].

Для М. Петрова порівняння – засіб ствердження переваги російської літератури. Буквально тонучи в констатації дрібних фактів впливу, іноді сумнівного, обмеженого тільки зовнішньою схожістю, він часто все пізнання твору зводив до встановлення, у кого автор позичив ту чи ту думку, кого він наслідував. М. Дашкевич наголошував на тому, що в кожній національній літературі можна виявити вплив чужих літератур. Але національна самобутність переробляє та підпорядковує собі будь-який іноземний вплив, пристосовує й робить своїм те, що запозичує в іншого народу. Учений порушує проблему “порівнюваності”, інакше кажучи, коректності міркування щодо співвідносності зіставлюваних явищ, він критикує голослівну гонитву за аналогіями, відкривання літературних джерел там, де стимулом була реальна дійсність, вважаючи, що зовнішня схожість не дає підстав говорити про залежність одного твору від іншого. Не досить сказати, зокрема, що Котляревський написав комедію “Москаль-чарівник” за зразком російських комедій Фонвізіна, Капніста, Аблесимова, Крилова, Шаховського: якщо історик літератури говорить про впливи, то потрібно вказувати на ступінь опрацювання сюжетів і мотивів, докладно аналізувати джерела, оперувати тільки перевіреними фактами, ретельно їх осмислювати.

Керуючись принципами таких європейських учених, як Шасле й Кертінг, котрі вбачали одне з найважливіших завдань історії літератури у з'ясуванні міри оригінальності певних творів і чітко формулювали, що це завдання розв'язується за допомогою розшукування джерел творів і зіставлення їх з іншими подібними творами того самого часу чи попереднього, М. Дашкевич прагнув з'ясувати міру оригінальності українського письменства. Розв'язання цього питання, на його думку, потребує великої обачності в судженнях: схожості й аналогії слід установлювати чітко та обережно, бо інакше можна дійти неправильних висновків. Наголошуючи на тому, що в художніх творах важлива не так оригінальність фабули, як її опрацювання, той духовний зміст, який вкладається в запозичений сюжет, М. Дашкевич уважав, що з цього погляду потрібно з'ясувати, наскільки сильними були сторонні впливи в українській літературі, чи були вони головною рушійною силою в її розвитку, чи пригнічували її самобутність, чи вносили тільки деякі загальні ідеї.

М. Петров розв'язував питання самобутності української літератури однозначно: напрями в українській літературі він виокремлював за аналогією до російської. Рецензент навів вагоме заперечення: російська література в період становлення не була самобутною, а наслідувала європейські течії. Українське письменство, отже, могло і прямо, без російського посередництва зазнати західного впливу й засвоювати європейські напрями та моделі. Російська література, на його думку, безсумнівно, впливала “на очищення смаку українців, на вироблення більш чи менш тонких форм у їхній літературі” [7, 94], але вона не зумовлювала змісту українського письменства, особливостей його стилю й основних напрямів. Розуміння російської та української літератур як самодостатніх систем дало змогу М. Дашкевичу показати не тільки спорідненість тенденцій їх розвитку, а й принципову диференціацію як ідей, так

і художніх засад та рис: “Реалізм, гумор і чуттєвість постійно характеризують українську літературу як її оригінальні риси” [7, 110].

Аналіз української літератури рецензент підпорядкував актуальному впродовж тривалого часу питанню – доведенню самостійності й повноцінності української літератури, на відміну від М. Петрова, у якого виклад зводиться до показу її вторинності. Доказом окремішності та незалежності рідного письменства для М. Дашкевича стає повнокровний літературний процес, що його репрезентують талановиті творці, насамперед Шевченко. Провідний аргумент, яким оперує рецензент, – наявність в українському письменстві наскрізної ідеї, що визначила як змістову актуальність художніх текстів, так і їхні естетичні вартості. Нею стала народність, тобто орієнтація в літературі на національні цінності, якою пронизані більшість творів тієї доби. Категорія народності посідає центральне місце в історико-літературній концепції М. Дашкевича, вона становить той стрижень його праці, якого не було в “Нарисах...”. Погляди рецензента суголосні міркуванням О. Котляревського, який проголошував, що “справжнє значення й розуміння народності... набувається лише шляхом історичним і порівнянням її елементів із подібними основами” [11, 248]. Говорити про народність для літературознавця означає аналізувати багато аспектів, пов’язаних і з загальнотеоретичними проблемами, і з проблемами художності, оскільки народність для нього – не естетична абстракція, а реальна субстанція, що пронизує не окремі, узяті ізольовано компоненти, а всі твори української літератури.

У Західній Європі категорія народності постала спочатку як реакція на наслідування античних зразків, на станову замкненість поетики класицизму й визнання первинності розуму в баченні світу. Від праць Дж. Віко, Ж.-Ж. Руссо, які ставили вимогу природності, простоти мистецтва, його доступності для народу, під впливом філософії Шеллінґа, Геґеля, Фіхте, думок Гердера про єдність професійної поезії з народною, літературного процесу з історичним і духовним поступом народу, формується ідея народності літератури, яка бере до уваги історичний розвиток, індивідуальні риси характеру, побуту, культурного життя народу.

М. Дашкевич називає народність важливою рушійною силою української літератури, початковим пунктом у її розвитку. Якщо М. Петров виводив народність із просвітницьких ідей XVIII ст. й німецького впливу (Гердера) через чехів і безпосередньо, то М. Дашкевич додає, що це вчення проникало до нас завдяки загальноєвропейському впливові, бо не просвітницькі ідеї XVIII ст. поклали початок зверненню до народності, а ідеї, що зродилися на противагу їм. Першоджерелом руху до народності, зазначає він, була не тільки Німеччина, а й Англія та Франція. Гердер потрапив під вплив народної англійської поезії і став лише одним із кращих теоретиків цього руху, а власне науку про народність витворив продовжувач його справи Я. Грімм. У ствердженні ідеї про народність велика роль належала романтизму. Для романтиків народність стала важливим історіософським поняттям, адже й сам романтизм ідентифікувався з народністю. М. Дашкевич подав нарис розвитку інтересу до народної творчості в російській науці й літературі й визнавав деякі збіги з аналогічним рухом в Україні, але пояснював їх лише частковим впливом російського літературного руху на українських етнографів, а головне – любов до своєї народності – не могло бути привнесене в українську літературу з російської, бо було завжди притаманне українцям. Саме ці ідейні ланцюги народності, стверджував він, пов’язують нову українську літературу зі старою: “...Любов до народності викликала перші спроби української етнографії, і вона ж, постійно зливаючись із романтичним рухом і черпаючи певне натхнення в ідеях слов’янського

відродження, довела до розвитку українську літературу в новіших часах. Ця література стала одним із яскравих виявів руху до народності, змагання, що охоплювало всі слов'янські й інші племена Європи, влило нове життя у стару українську творчість” [7, 115].

Особливу увагу М. Дашкевич звертає на зв'язки української літератури з усною народною творчістю, на їхню дифузю, про що має повсякчас пам'ятати дослідник. Ці зв'язки на рівні певних творів М. Петров зауважував, але не виокремив захоплення народністю як одну з головних рушійних сил української літератури. Рецензент увесь час наголошує на тому, що інтерес до минулого і творча переробка й наслідування мотивів народної словесності стали початком нового життя для української літератури XIX ст.

Не оминув увагою М. Дашкевич і літературу Галицької України, де розвивався, незважаючи на утиски австрійської влади, такий самий літературно-ідейний рух, що й у Наддніпрянській Україні. Він виокремив чинники, котрі його зумовили: 1) пробудження ідеї народності, захоплення народною поезією, етнографічне студіювання народності; 2) ознайомлення з українською літературою, що теж розвинулося під впливом любові до народності; 3) ознайомлення з російською літературою, переважно науковою; 4) поширення ідей слов'янського відродження; 5) вплив польсько-української поезії.

Крім західноєвропейського романтизму, на розвиток ідеї народності в українській літературі вплинула й польська література. Адже важливою особливістю польського романтизму була та обставина, що чимало його представників походило із земель, захоплених Польщею, зокрема з України, Литви, Білорусі. У середині 30-х років XIX ст. виникло спеціальне поняття – “українська школа”, яке незаперечно ввійшло в історію культури. Польсько-українські поети створювали романтичний культ України, саме в них уперше з'явилися образи бандуристів, могил, ореол слави навколо українського минулого. Але їхній доробок тоді був іще маловивченим. М. Петров, оминаючи це явище, автоматично зарахував його до маргінальних. Тим часом М. Дашкевич уважав, що спадщина цих письменників посідає особливе місце в історії української літератури й може дати багатий матеріал для виявлення художніх видозмін романтизму, тому присвятив їм цілий розділ. Він наголосив на помилковості твердження М. Петрова, згідно з яким цю школу утворив А. Міцкевич, і довів, що його таланти розвивався переважно під впливом англійського й німецького романтизму, та вважав її зачинателями Б. Залеського, С. Гоцинського й М. Грабовського, джерелом натхнення яких була народна поезія.

Оцінюючи роль цієї школи в польській романтичній літературі, учений звернув увагу насамперед на те, що вона була підґрунтям цілого напрямку польської романтичної літератури й культури загалом, водночас відіграючи суттєву роль у процесі формування раннього українського романтизму, зумовивши пошкваллення українського літературного процесу 1820–1840-х рр. Він не погоджувався з думками П. Куліша, який зневажливо ставився до польського козакофільтства, називаючи його лише панською забавою, та І. Франка, котрий бачив тільки негативний вплив цієї школи, бо, за спостереженнями М. Дашкевича, схожість і зіткнення українського та польського романтизму становить одну з відмінностей української літератури від російської.

Літературну школу вчений розглядав як цілісність, об'єднану певною тематикою та специфічними засобами зображення. Утім помічав і її неоднорідність, тому ділив її представників на дві групи. Перша група поетів (А. Мальчевський, Б. Залеський, С. Гоцинський) правдиво зображала стару Україну, возвеличувала козацтво; творчість поетів другої групи (Т. Падура,

М. Чайковський) політично тенденційна, у ній постає ідеалізована з польського погляду історія України та помітне прагнення відродити українське козацтво, що братається зі шляхтою.

Дослідження загального, типового у представників школи М. Дашкевич не зводиться до встановлення в них якихось “спільних місць”, до перерахування й опису “стійких ознак”. Аналіз загального охоплює й зовнішні риси (українська тематика, мотиви, образи, колорит), і внутрішні основи творчості та виявляє своєрідні тенденції всередині спільного. Завдання М. Дашкевича – з’ясувати, які об’єктивні обставини, мотиви спонукали польських літераторів звертатися до українського слова, використовувати його у власній творчій практиці. Ідеологічні, політичні чинники, безумовно, відігравали важливу роль, однак М. Дашкевич не перебільшує її, належно вирізняє й інші, насамперед культурні аспекти, світоглядні засади, якими зумовлювалося їхнє тяжіння до України: прив’язаність багатьох польських літераторів до української землі як до рідної, прагнення показати світові природні й духовні багатства України, могутній вплив фольклорної стихії тощо. Особливої ваги дослідник надає впливові польського романтизму в поезії А. Метлинського, М. Маркевича, Т. Шевченка, інтерпретації спільних тем та модифікації однакових сюжетів, що пояснювались насамперед використанням тих самих історичних та фольклорних джерел. Він завважив, зокрема, зв’язок на філософсько-світоглядному та тематично-художньому рівнях Шевченкових “Гайдамаків” із поемами “Вернигора” М. Чайковського та “Канівський замок” С. Гощинського, вірша “Хустина” з повістю М. Чайковського “Сватання запорожця”; помітив схожість у загальному колориті поеми “Гамалія” та повістей М. Чайковського “Похід на Царгород” і “Скалозуб у сімсотлітньому замку”.

М. Дашкевич характеризує такі аналогії в розвитку української і польсько-української поезії: основа їхніх творів спільна – народна поезія й історія України козацького періоду; поряд із літературною творчістю студіювалась етнографія та історія; літературний рух пов’язувався з поглибленням суспільної самосвідомості та громадським рухом; польська хлопоманія була паралеллю до українського народництва. Тематологічні сходження в доробку українських і польських письменників відображали складну динаміку історіографічних, фольклорних, літературних впливів усередині романтизму, що згодом підхопили та конкретизували інші дослідники (І. Франко, О. Колесса, В. Щурат та ін.).

Ще одна розбіжність між автором і опонентом – періодизація українського письменства (на її недоліки, до речі, указували також усі попередні рецензенти “Нарисів...”). Запозичена з російської літератури, вона була неспроможною адекватно означити внутрішню динаміку та художню специфіку досліджуваного об’єкта, визначити реальні стадії його розвитку.

М. Петров запропонував періодизацію не за єдиним критерієм і “розірвав” процес. “Псевдокласика”, “сентименталізм” і “романтизм” визначалися за естетичним чи філологічним принципом, а націоналізм і “демократизм” – за ідеологічним (“націоналізм” треба було б вилучити зовсім, приєднавши до романтизму, а терміном “демократизм” позначався реалізм. – Г. А.). На думку рецензента, Котляревського, Гоголя-батька, Кухаренка необґрунтовано зараховано до псевдокласичного періоду, а Квітку-Основ’яненка – до сентименталістів. У творчості перших представників нової української літератури М. Дашкевич не знаходив ні класицизму, ні сентименталізму, а основні риси гумору й певного сентименталізму, що впливали, за його словами, із суті народного характеру, однаково можна побачити тією чи тією мірою і в них самих, і в їхніх продовжувачів. Помилкові, на його думку, назви двох періодів – “романтично-мистецька українська література” й “український

націоналізм, або національна школа в українській літературі”. Назва останнього періоду “новіша українська література” свідчила про неясне розуміння цієї доби, про невизначення прикметних рис у встановленні чіткої початкової межі цього періоду. М. Дашкевич доводив: накладати чужі схеми на літературу, працювати “за аналогією”, пристосовувати факти до своїх апріорних поглядів завжди небезпечно, треба йти не від теорії до тексту, а навпаки. Виокремлювати шість періодів у менш ніж столітній історії існування нової української літератури, уважав він, – це забагато, бо течії чи напрями у творчості деяких письменників могли зливатися. Ті основні напрями, які назвав М. Петров, побутували в усіх періодах розвитку української літератури, тому неможливо визначити періоди, пов’язуючи їх з особливостями письменницького доробку. М. Дашкевич пропонував розмежувати напрями відповідно до характеру обдарування й найважливіших тенденцій у змісті літературних творів і ділити українську літературу на три головні течії: гумористична (спадщина І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, більша частина доробку Г. Квітки-Основ’яненка, В. Павловського, В. Гоголя), романтична (збірки М. Цертелєва, М. Максимовича, твори Л. Боровиковського, О. Бодяньського, К. Тополі, А. Метлинського, деякі твори Г. Квітки-Основ’яненка) та українофільське народництво (Т. Шевченко, П. Куліш, автори “Основи”, письменство 1870–1880-х років).

Періодизація, що її запропонував М. Дашкевич, була науково невивіреною, тож навряд чи переконливішою, ніж у М. Петрова. Пізніше М. Зеров, удосконалюючи цю класифікацію, запропонував вирізнити п’ять літературних течій у ХІХ ст. – класичну, сентиментальну, романтичну, реалістичну та новоромантичну. За ним значною мірою пішов Д. Чижевський, виокремивши вже 9 стилів і охопивши період від ХІ до початку ХХ ст. [19, 29]. М. Наєнко називає їх 13, додаючи й міфолого-фольклорну літературу [13, 18].

Як бачимо, судження М. Дашкевича не завжди безпомилкові. Та крайню незгоду в сучасників (зокрема І. Франка, М. Грушевського) викликали його слова, які різко контрастували із загальним тоном усієї рецензії, – про безперспективність української літератури, про те, що й літературний, і культурний розвиток України можливий тільки разом із Росією. Штучність і неприродність твердження очевидні: адже доти автор доводив, які величезні внутрішні резерви має це письменство, що постало на власному ґрунті народної творчості. На жаль, такий само вирок раніше йому виголосили П. Гулак-Артемівський та М. Костомаров, трохи пізніше – О. Пипін... За словами І. Франка, це був “виплід важких років реакції, що кидає свою тінь навіть на найясніші голови” [18, 42].

Навряд чи це свідчило про великодержавну позицію вченого; цілком протилежно до попередніх думок декларувалося радше для того, аби вбезпечити себе від можливих переслідувань. Може, тільки офіційна фразеологія дала змогу такою ціною оприлюднити значно важливіші спостереження? Сам автор чудово розумів ті наслідки, які могла зумовити його робота, тому досить довго вагався з написанням рецензії. Принаймні про це свідчить лист М. Дашкевича до Т. Флоринського від 27 жовтня 1886 року: “Рецензия на книгу Петрова создаст мне репутацию “неблагонадежного” человека, если даже Юлиан Андреевич (Кулаковський. – Г. А.) и Алексей Иванович (Пипін. – Г. А.) признают мое мнение об украинской литературе несогласным с государственною идеєю” [9, арк. 1]. Зрештою, ці песимістичні, суто публіцистичні міркування М. Дашкевича про втрату українцями себе, своєї культури, що, за словами Л. Білецького, “не мають ніякого наукового значення, бо оперті не на фактах, а лише на московській офіційній шовіністичній opinio” [2, 143], не затьмарили головної заслуги праці М. Дашкевича. Про це говорили і його сучасники, і наступні покоління літературознавців.

Зокрема, І. Франко зізнався, що своїм методом “завдячує Драгоманову, Дашкевичу й другим” [14, 308], і не раз високо оцінював відгук на “Нариси...”, уважаючи, що висновки цього вченого мають бути прийняті як основа для подальших досліджень з історії української літератури. Називаючи “Відгук...” на книжку М. Петрова “многоценним”, І. Франко зазначав, що М. Дашкевич дав перший широкий образ народження нашого нового письменства на тлі понять, змагань і потреб часу. “Ся рецензія, найкраща і найосновніша з усіх рецензій, які були опубліковані Петербурзькою Академією, ставлячи порушене проф. Петровим існування і управління української літератури на широкому, міжнародному і культурно-історичному ґрунті, проречисто доказує цілим своїм змістом і многоразовими заявами самого автора, що українська література ХІХ в., розпочата Котляревським, не була явищем випадковим, ані примхою диваків, ані аматорів, ані польською чи якоюсь іншою інтригою, тільки природним і неминуче конечним впливом історичного розвитку та місцевих обставин” [17, 389], – писав він.

Зауважуючи, що першість наукових дослідів з історії літератури належить М. Драгоманову, І. Франко дорікав тому за надто покvapні розрізнення, за публіцистичний і полемічно тенденційний тон. Він ставив вище працю М. Дашкевича й висловлював думку, що тільки в його рецензії “ми одержали перший широкий і строго методологічно виконаний огляд української літературної історії від Котляревського аж до 60-х років” [16, 207].

Маємо й емоційну, суто людську оцінку цієї праці в листі до М. Драгоманова: “От книжка, від котрої і ясно і відрядно на душі робиться, а написана з таким теплим чуттям до України, що ледве чи котрий з “записних” українофілів здобувся б на нього” [15, 181].

Говорили про достоїнства цієї праці А. Шамрай, Л. Білецький, Г. Вервес, П. Федченко та ін. М. Наєнко називає відгук М. Дашкевича проблемною монографією, яка стала найбільш авторитетним науковим джерелом кінця ХІХ ст. в галузі теорії і практики українського літературного процесу [12, 85]. Г. Грабович наголошує на тому, що з публікацією праці М. Дашкевича “саме явище – процес української літератури і його дослідження розглядаються як речі самоочевидні” [5, 200].

Концепція М. Дашкевича відрізнялася від засад М. Петрова не лише загальною оцінкою українського літературного процесу, а й розробкою проблем теорії та практики порівняльного літературознавства. Якщо для М. Петрова своєрідність українського письменства обмежувалася рецепцією досягнень російської культури, то риси Дашкевичевої праці визначає ідея засвоєння й опрацювання іноземних впливів. Він концептуально оформлює ідею пріоритету, вирішальної ваги для становлення літератури її власних, а не запозичених джерел. Історико-теоретична частина дослідження, його пафос перейняті метою: збагнути складні процеси творення української літератури в тісному зв'язку з тематикою, проблематикою, естетичними пошуками інших літератур. Дослідник, розвиваючи ці положення, доходить висновку, що зовнішні та внутрішні зв'язки національного письменства тісно переплетені і взаємозумовлені і що системне вивчення цих процесів диктується об'єктивними законами розвитку літератури. Він прагне збагнути українську літературу як феномен, як національну художню систему, як історично сформований тип художньої свідомості, у якій тісно пов'язані національне і загальнолюдське, своє і запозичене. Історію української літератури, отже, він осмислював не лише як її автономний розвиток, а і як частину світового історико-літературного процесу, що в ньому переплітаються взаємні впливи, контакти, притягання, відштовхування, факти обміну досвідом. Національну літературу

вчений розумів не як наслідок механічного поєднання, схрещення “своїх” і “чужих” елементів. Вона, за концепцією М. Дашкевича, прагне засвоювати й переробляти сприйняте відповідно до власних фундаментальних принципів, водночас не втрачаючи оригінальності, неповторності. Саме у процесі творчої взаємодії вона здатна найбільш яскраво й повно виявити лише її притаманні риси.

Рецензія М. Дашкевича засвідчувала процес зміни засад і критеріїв: народжувалося компаративне історико-літературне пізнання, що ґрунтувалося на критиці впливості та історії фактів, натомість на перший план виходили питомі риси літератури. У цій праці відбилися майже всі особливості наукового методу М. Дашкевича: повне й усебічне історичне вивчення наукового явища, уміння охоплювати величезний масив матеріалу, здатність відшукувати в усьому істотне, знаходити оптимальний шлях дослідження, надавати блискучої форми, досягати майстерності викладу. Для М. Дашкевича, що був відомий до того часу лише як дослідник західноєвропейського та російського письменства, “Відгук...” став відправним пунктом, із якого він почався як український літературознавець. Учений намагався показати українську літературу як чинник національно-духовного розвитку народу й розкрити її зв’язки з іншими національними літературами. Далі цю серйозну для свого часу наукову проблему вчений розробляв у працях “Питання про літературне джерело української опери І. П. Котляревського “Москаль-чарівник” (1893), “Малоруська та інші бурлескні (жартівливі) “Енеїди” (1898), “Найстаріший список “Малоросійської Енеїди” І. П. Котляревського” (1902), “Лицарство на Русі – у житті й у поезії” (1902), “Кілька слідів спілкування Південної Русі з південними слов’янами в Литовсько-Польський період її історії, зокрема – у думках” (1904), “Олексій Попович думи “Про бурю на Чорному морі” (1905), яким притаманний компаративний вимір. Дослідник стверджував, що вивчення численних запозичень у вітчизняній літературі не применшує її значення, а навпаки, осягнення їх дає змогу розкрити її давні зв’язки зі світовою культурою і створює ширше, вірогідніше її розуміння, ніж національно обмежений підхід до вивчення.

Застосувавши досягнення європейської компаративістики до явищ українського літературного процесу, М. Дашкевич заклав основи для подальшого дослідження вітчизняного письменства; його методологічні пошуки продовжили С. Єфремов (Л. Білецький указував, що майже всі літературно-критичні студії цього вченого збудовані на засадах ідеологічної теорії М. Дашкевича [2, 7], те саме зазначав і А. Шамрай [20, 5]), І. Стешенко, А. Лобода, М. Марковський, К. Копержинський та ін.

“Нариси історії української літератури ХІХ століття” М. Петрова і “Відгук...” на них М. Дашкевича у філологічній науці взаємопов’язані і стоять поряд, вони посутньо вплинули на літературний рух, увійшли не лише в літературознавчий, а й – ширше – у духовний контекст нації. І М. Петров, і М. Дашкевич окреслили цілісну атмосферу поєднання “свого” і “чужого” в українському літературному процесі та створили передумови для подальших студій вітчизняного письменства, у яких українська література поставала органічним повноправним складником європейського літературного контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова Г.* Перша історія української літератури: компаративні орієнтири // *Слово і Час.* – 2009. – № 2.
2. *Білецький Л.* Основи української науково-літературної критики. – К., 1999.
3. *Бодянский И.* О народной поэзии славянских племен. – М., 1837.

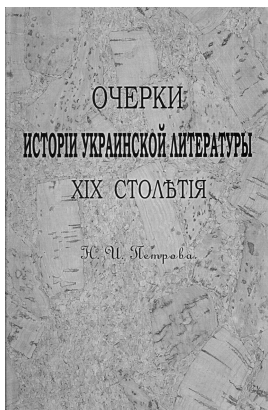
4. *Возняк М. П.* Куліш як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом. Огоновським) // *Життя й революція*. – 1927. – № 12.
5. *Грбович Г.* До історії української літератури. – К., 2003.
7. *Дашкевич Н.* Отзыв о сочинении г. Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия”. – СПб., 1888.
8. *Дашкевич Н.* Постепенное развитие науки истории литератур и современные ее задачи // *Университетские известия*. – 1887. – № 10.
9. *Дашкевич Николай Павлович* // ІР НБУВ НАН України. – Ф. III. – Спр. 19919.
10. *Костомаров М.* Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // *Слов'янська міфологія*. – К., 1994.
11. *Котляревский А.* История русской словесности, преимущественно древней. Ст. Шевырева (ч. III. Столетия: XII, XIV и начало XV) // *Сочинения*: В IV т. – СПб., 1889–1895. – Т. I. – 1889.
12. *Наєнко М.* Українське літературознавство. Школи, напрями, течії. – К., 1997.
13. *Наєнко М.* Художня література України. – К., 2005. – Ч. I.
14. *Франко І.* Відповідь критикові “Перебенді” // *Збір. тв.*: У 50 т. – К., 1980. – Т. 27.
15. *Франко І.* До М. П. Драгоманова. Львів, 6 листопада 1888 р. // *Там само*. – К., 1986. – Т. 49.
16. *Франко І.* Карпаторуське письменство XVII–XVIII в. // *Там само*. – К., 1981. – Т. 32.
17. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // *Там само*. – К., 1984. – Т. 41.
18. *Франко І.* Олександр Пипін // *Там само*. – К., 1984. – Т. 50.
19. *Чижевський Д.* Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.
20. *Шамрай А.* Харківська школа романтиків (Передні уваги) // *Харківська школа романтиків*. – ДВУ, 1930. – Т. 1.

Отримано 23.03.2010 р.

м. Київ

Наші презентації

Петров Н.И. Очерки истории украинской литературы / Передмова і примітки Г.А. Александрової. – К.: Издательсько-полиграфический центр “Киевский университет”, 2008. – 479 с.

У 90-і рр. ХХ ст. було перевидано спадщину професора Київської духовної академії Миколи Петрова – літературознавця, бібліографа, музеєзнавця, церковного історика, дослідника фольклору.

Ця книжка вийшла на початку 1884 р. коштом автора, накладом 1200 прим. Сучасники відгукнулися на неї багатьма журнальними й газетними публікаціями.

Своїми “Очерками...” автор не претендував на повний систематичний курс історії літератури, хоч їх і вважали першою науковою розробкою в цій галузі. Усі його попередники аналізували нову українську літературу як частину російської. Але на той час такої праці росіяни не мали.

Зовнішнім стимулом появи цього курсу була багатолітня дискусія про розвиток нової української літератури, зокрема, обговорення у пресі таких питань: 1) чи можлива українська література взагалі, 2) чи може українська народна мова забезпечити її розвиток; 3) у чому вона має шукати свої витоки.

За “Очерки...” М. Петров отримав половину Уваровської премії. Усе це робило книжку цінним посібником для тих, хто хотів познайомитися зі станом української літератури. Автор прагнув об’єктивності, тому прагнув надати праці належної бібліографічної повноти, намагався не нав’язувати своїх висновків, а показати погляди інших.

Незважаючи на всі недоліки, “Очерки...” стали поштовхом до подальших порівняльних досліджень в історико-літературному контексті. Заслуга вченого полягає в тому, що його робота спровокувала важливу дискусію про науковий підхід до історії літератури, а відтак і розуміння літературного процесу в Україні, його структуру, динаміку. Праця Петрова створила конкретні передумови для майбутнього розвитку порівняльного літературознавства.

С.С.